

BUDEA CINTIA*

Szabad lesz, bíró úr?*

Avagy a laikus bíraskodás jogelméleti/ jogszociológiai kérdései

I. Bevezető gondolatok

„Amikor a tárgyalás folytatódott, az ügyvéd felállt, és felolvasta az indítványát. Egy bírónak is lehetnek érzelmei, és ki is mutathatja őket. A jogrend azt kívánja, hogy a bűnösségről emberek döntsenek, ne gépek. Az elutasított ülnök azonban túl hevesen reagált, egy elfogulatlan harmadik fél szemében már nem tűnik semlegesnek, távolságtartónak és pártatlannak.”¹

Ahogy *Ferdinand von Schirach* az Ülnök című bűnügyi történetében is megfogalmazta; a laikus elem bírói igazságszolgáltatásban történő részvétele nem kevesebb, mint a társadalom egészét érintő garanciális biztosíték. A szakértelemmel nem rendelkező bírósági tagok legfontosabb tulajdonságai a higgadság, pártatlanság, és következetesség, amely esszenciáját képezi e hatalmi ágnek.

Dolgozatom a laikusok igazságszolgáltatásban való részvételét kívánja feltérképezni, méghozzá jogelméleti aspektusból. Szeretném megjeleníteni, milyen elméleti kérdéseket vet fel a társadalmi igazságérzet becsatornázása a jogalkalmazásba a különböző laikus bírói rendszereken keresztül. Az elméleti kérdésfelvetéseken túl ugyancsak elemezni kívánom, hogy a laikus bírósági rendszerek milyen gyakorlati jellegű problémákat okozhatnak az igazságszolgáltatás világában. A magyar ülnöki rendszert érintő változásokra is reflektálni kívánok, és igyekszem egy komplex képet mutatni e jogintézmény jelenéről és jövőjéről.

Hipotézisem az, hogy a laikusok részvétele a 21. századi társadalmakban marginalizálódott; meglátásom szerint a laikus bíraskodással kapcsolatban olyan rendszerszintű és a modern jogalkalmazás természetéből következő problémák léteznek, amelyek jogsza-

* IV. évfolyam, jogász szak, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, témavezető: Prof. Dr. Badó Attila, egyetemi tanár.

** Jelen tanulmány a Comparative Law Working Papers 2023/2. számában (<https://www.ojji.u-szeged.hu/index.php/hu/index.php>) jelent meg, így jelen sorok másodközlésnek minősülnek.

¹ VON SCHIRACH, FERDINAND: *Büntetés*. Partvonal. Budapest, 2020. 24. p.

bályi finomítási törekvésekkel nehezen orvosolhatók. Ugyanakkor a jogrendszer megfelelő működéséhez hozzátartozik a társadalom részvétele, amely az igazságszolgáltatásban elvi jelentőségű, hiszen a laikusok valószínűleg közelebb állnak az igazságos-igazságtalan felfogáshoz, mint maga az igazságügyi bürokrácia tisztviselői.² Másrészt a különböző platformokon gyakran találkozhatunk az igazságszolgáltatást (jogszolgáltatás) érintő kritikával, és félő, hogy az ebből eredő konfliktusok, és az elégedetlenség eszkalálódik, amely végsősoron a társadalom teljes bizalomvesztettségét eredményezi. Jóllehet az egyén az életét érintő legszemélyesebb kérdések eldöntése során elvárja, hogy felé a tisztességes eljárás biztosítékai stabil alapokon álljanak.

Dolgozatomban arra teszek kísérletet, hogy a laikus elemek csekély mértékben való alkalmazásának okait feltárjam, és az intézménnyel kapcsolatos aktuális dilemmákra rávilágítsak. Mindemellett olyan esszenciális részletekre kívánok kitérni, amelyekről úgy gondolom, hogy képes lenne a rendszer eredményesebb működését eredményezni, és egy lehetséges irányt kívánok mutatni a professzionális bíráskodáson, a társadalmi reprezentativitáson és a szakülneki részvételen alapuló igazságszolgáltatási rendszerek spektrumán.

II. Elvi kérdések – A jog és érzelmek divergenciája

A laikus bíráskodás legjelentősebb forrása maga a demokrácia intézménye, amely azonban nem a tárgyalóteremben ölt először testet, hanem a törvényhozásban, ami bázisát képezi majd az igazságszolgáltatásnak.

A társadalmi igazságosság pódiuma elsősorban az a közeg, ahol a normák testet öltenek. A modern demokrácia követelménye, amely szerint a nép választja a törvény megalkotóit, permanensen hat a jogszolgáltatásra, hiszen ezek a jogi normák a bírót kötik, így a korábbi évszázadoktól eltérően a modern jogi felfogás szerint a bíró meghatározott jogi közegben mozoghat, és nem alapíthat jogot.³ Ez azonban azt eredményezte, hogy a társadalmi igazságosság becsatornázására egy alternatív módot kellett választani, amely a társasbíráskodás keretein belül a laikusok bevonását jelentette, ezt az Alaptörvény 27. cikke is rögzíti.

Elvi síkon a laikusoknak lenne az a feladata, hogy az ügyek jogászai szemléletén túl a hétköznapi értékrendet érvényre juttassák, illetőleg amit a bíró dogmatikus és zárt absztrakciós rendszerben vizsgál, ott a jogban nem jártas résztvevők képesek legyenek az ügy mögött meghúzódó embert és konkrét cselekedetét szubjektív szemüvegen keresztül szemlélni, kizárva ezzel a jogi környezetet. Erre azért is van szükség, mert a bírói jogalkalmazás során nem ritka a társadalmi igazságérzet és a jogi igazságérzet ellentmondása. Ez szükségképpen alakul így, a bíró elméje-jogi szaktudásának birtokában – szelektál, és az ügy lényeges elemeit vizsgálja, amihez az irreleváns információk kizárásával kerül sor.⁴ Továbbá a bírói döntések és gondolkodás olyan sémákon mozog (egy elvont tétel alkalmazása a konkrét tényállásra) amelynek sajátos logikai vektora nem esik egybe egy jogtudományban legkevésbé sem jártas személy csekélyebb jogérzékével. Így *ab ovo* eltérően értékelnek bizonyos helyzeteket, és a laikusok vonatkozásában a logikai absztrakció fölé kerekednek a morális

² KRÖNENBERGER, FRANZ RUDOLPH: *Laien in der Strafrechtspflege?*. In: Jung, Heike (szerk.): Alternativen zur Strafrechtspflege und die Garantie individueller Rechte der Betroffenen. Forum Verlag Godesberg, Bonn, 1989. 189. p.

³ CANOR, IRIS: *A bírói mérlegelés kérdései egy monográfia tükrében*. Iustum Aequum Salutare 2008/1. 161-162. pp.

⁴ ANTAL TAMÁS: *Az esküdtzések reorganizációja (1896-1900)*. In: Radics Kálmán (szerk.): A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve XXX. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen, 2005. 205.p.

imperativusok. Jóllehet a bíró is ember, akinek érzései és gondolatai vannak, így érdekes kérdéseket vet fel a bírói szubjektum szerepe a bírói döntésben, amelynek a jogalkalmazási folyamatokon belül jól körül határolható tárgya és funkciója van. Többek között segítheti a bírót a probléma identifikálásában, majd azt a „való életbe átültetni”, ezzel közelebb hozni a társadalmat különösen akkor, amikor a jogalkotó az alternativitással élve nem egy meghatározott jogkövetkezmenyt fűz a cselekményhez, hanem a bíró diszkrecionális jogára bízva annak megválasztását.⁵

Érdemes kitérni arra, hogy a bírói pulpituson helyet foglalók száma miként viszonyul a normakötöttséghez; vajon akkor jellemzőbb teret engedni az érzelmeknek, ha egy bíró dönt az ügy érdemében, avagy akkor, ha mellette még két laikus is helyet foglal? E kérdés megválaszolásához elengedhetetlennek tartom olyan hivatásbéliek meginterjúvolását, akik releváns tapasztalattal rendelkeznek e téren. Saját feltételezésem szerint nem kizárt, hogy két ülnök részvétele akár erősítheti is a bíró jogszabályhoz való kötöttségét, hiszen az eltérő álláspontok – még ha ezek az ügy szempontjából vitathatóak is – közös nevezőre hozása időigényes, sokszor lehetetlen kihívásnak tűnik, s ekkor könnyebb, egyszerűbb, és gyorsabb a jogszabály nyelvtani értelmezésén belül maradni, azok határait nem feszegetni.

A modern jogtudomány legfontosabb feladatainak egyike a jog és érzelm elválasztása, amelynek jelentősége a felvilágosodáshoz vezethető vissza. A 18. századot meghatározó eszméáramlat a racionalizmus talaján állt, és ez nem hagyta érintetlenül a jogtudományt sem. Helvétius szavait idézve „*Elveim egyedüli bírója az ész és a tapasztalat*”. Ennek okán az ész (*ratio*) képes volt az érzelme (emotio) fölé kerekedni, így beállt egyfajta hierarchia,⁶ amely mind a mai napig érezteti hatását. A felvilágosodás eszméje arra sarkallta a jogtudósokat, hogy a jogelmélet szintjén is a jogot teljes mértékben válasszák el az érzelmeiktől. Max Weber szemléletesen mutatott rá; amit nem lehet racionálisan megkonstruálni, az jogi szempontból nem is releváns.⁷ Természetesen a *law and emotions*⁸ téziseit kutatók nem feltétlenül gondolkodnak egyformán ortodox módon, és éppen az érzelmei újbóli beemelését szorgalmazzák, egészséges keretek között.

III. A laikus bírói részvétel

1. történeti dimenziók

A laikus igazságszolgáltatás intézményeinek megjelenését illetően a szakértők nem képviselnek egységes álláspontot. Egyes nézetek egészen az ókorra becsülik a kialakulásukat azokban a társadalmakban, amelyek fejlettebb konstrukcióval bírtak, s a népbíráskodást⁹

⁵ MOLNÁR AMBRUS – SZUCSIKNÉ SOLTÉSZ ILONA: *Az emberi megismerés ismeretelméleti alapjai és a jogi megismerési folyamat sajátosságai*. In.: Az ítélleti bizonyosság elméleti és gyakorlati kérdései. Kúria Büntető-Közigazgatási-Munkaügyi és Polgári Kollégiumai Joggyakorlat-Elemző Csoport. Budapest, 2017. 11-19. pp.

⁶ FEKETE BALÁZS: *Érzelmei és jogtudomány: egy lehetséges értelmezés*. Iustum Aequum Salutare 2013/3. 89-104. pp.

⁷ WEBER, MAX: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 2/2*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1995. 22. p.

⁸ Bővebben: BANDES, SUSAN A. et al.(szerk.): *Research Handbook on Law and Emotion*. Elgar. Cheltenham, 2021.

⁹ BEREND GYÖRGY: *A Népbíráskodás*. Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Juridico-Politica. Tomus III. 1948. 11-12. pp.

vélik felfedezni elődjeként, amelynek részvevői – nevéből eredően – nem rendelkeztek különösebb kvalifikációval,¹⁰ mint a népiesség, a becsület és a korukból fakadó bölcsesség, ám ennek összetételét és eljárását tekintve nem sok hasonlóságra bukkanunk a későbbi esküdszéki rendszerekkel. Szemben a római „*questiones perpetuae*”¹¹ intézményével, amely némi párhuzamot mutatott a későbbi esküdszéki rendszerekkel. Ettől modernebb felfogást képviselt *Heinrich Brunner*, a 19. század emblematikus esküdszék-kutatója, aki a *jury* intézményét germán-népi eredetűnek tartotta.¹² Néhány évtizeddel később pedig teret hódított *F. W. Maitland* nézete, amely ugyan az esküdszék eredetét Brunnerhez képest nem vitatta, csupán annak népi megvalósulását; a királyok privilégiumából eredeztette e jogintézményt, s az idő múlásával célszerűnek látták a fiskális ügyek eldöntését istenítéletek helyett az esküdtekre bízni.¹³ Ám az esküdtek hatásköre ekkor még az ítéletmondásig nem terjedt, így egyfajta bizonyítékként szolgáltak.

Az intézmény demokratikus jellege mellett fontos megjegyezni, hogy az esküdszék gondolata kapcsán a „leghaladóbb” reformerek is körültekintésre intették a társadalmakat, amíg meg nem bizonyosodtak a saját jogrendszereik fejlettségéről és az intézménnyel való kompatibilitásukról. Nem volt ez másként Magyarországon sem, azonban a 19. század közepére itthon is megjelent az elvi igény az esküdszék bevezetésére.

2. Magyar jogtörténeti előzmények

A magyar ülnöki rendszer és laikus bírászkodás gyökerei az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idejére nyúlnak vissza. A rövid életű esküdszéki rendszer francia mintára német közvetítéssel valósult meg, a kiegészítést követően pedig olyannyira kiteljesedett, hogy már-már ideáltipikus szintre emelte a közvélemény.¹⁴ Tekintettel arra, hogy az esküdszéki rendszer nem az angolszász modellen alapult, és a tény- és jogkérdések eldöntésében is részt vettek az esküdtek, hamar megszólaltak az első kritikus hangok. Érzékletesen fogalmazott a jogintézményt illetően Dárdai Sándor, aki úgy tekintette, elavult szemlélet szétválasztani e két kérdést; „*nálunk az okból is sokkal nehezebb volna a ténykérdésnek a jogkérdéstől való teljes különválasztása, mert jogi fogalmainkat úgy szölván teremtenünk kell, a mennyiben jogtételeink tulajdonképpen csak jogérzetek, melyekben a tény- és jogkérdés határvonalai sohasem oldhatók meg*”.¹⁵ Az esküdszék kezdetben sajtóperekben jutott szerephez, majd a századfordulóra minden büntető hatáskörrel rendelkező törvényszéken kötelezővé vált az esküdttbíróóságok felállítása. A rendszert övező kritikák eredményeképp 1914-ben került

¹⁰ FRIEDMANN BERNÁT: *A népbírak és az esküdszék intézménye, tekintettel hazai viszonyainkra s büntető eljárásunk reformjára*. Pfeiffer Nándor. Budapest, 1876. 6. p.

¹¹ MOLNÁR IMRE: *Az ókori Róma büntetőeljárás jogának rendje*. In: Juhász Zsuzsanna – Nagy Ferenc – Fantoly Zsanett (szerk.): *Sapientia Sat. Ünnepi kötet Dr. Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára*. SZTE-ÁJTK. Szeged, 2012. 334-335. pp.

¹² ANTAL TAMÁS: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900)*. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged, 2006.

¹³ PÓDÖR LEA: *Laikus elemek a jogalkalmazásban: az esküdszék*. 4.p. <https://jet.sze.hu/images/Jogszociologia/2018.%20%C3%A1prilis%205.%20Laikus%20elemek%20a%20jogalkalmaz%C3%A1sban%20-%20az%20esk%C3%BCdsz%C3%A9k.pdf> (letöltve: 2022.11.28.).

¹⁴ ANTAL TAMÁS: *A sajtóesküdszék és működésük szabályozása Magyarországon (1867-1896)*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica Publicationes Doctorandorum Juridicorum Tomus II. 2003. 34. p.

¹⁵ DÁRDAI SÁNDOR: *Esküdszékeink*. Jogtudományi Közlöny 1869/41. 285. p.

sor az esküdtzék reformjára,¹⁶ amely az esküdtzések tévedéseivel szemben igyekezett megfelelő korrekatívumot biztosítani. A reform tiszavirág-életét az I. világháború teljesen megsemmisítette, s 1919. november 23. napján végleg hamvába halt az esküdtzégi rendszer Magyarországon. Ezt követően a két világháború között nem volt igény egy jogszabályi kereteket mellőző, igazságérzetet csorbítani képes intézmény fenntartására. A II. világháború után, a szocializmus ideológiai eszközeként újra táptalajra talált a laikus bírászkodás, ám átpolitizált formában, és *népi ülnök* megnevezéssel létezett egészen a rendszerváltásig. A kor ideológiája minden kétséget kizáróan tökéletesen alkalmas volt arra, hogy a laikus bírászkodás intézményét feltámassza, és annak egy új értelmet adjon, amely a nép „akarátát” és a bíró demokratikus ellenőrzését biztosította, miközben a politikai célpont a korábbi rendszer nemkívánatos szakbírói elemeinek eltávolítására irányult.¹⁷ E cél sikeres elérését követően azonban a laikus nép jelentősége leredukálódott, a stabil rendszerhű szakbírói kar megléte háttérbe szorította őket, hasonlóan a szomszédos szocialista országokhoz.

1972-től a népi ülnökök közreműködését ténylegesen a formalitás tartotta fenn,¹⁸ ugyanis bizonyos ügyekben lehetővé vált az ülnökök mellőzése az eljárás során.¹⁹ Már ebben az időben köztudomású tény volt az ülnöki passzivitás problémája, ám ehhez ambivalens módon viszonyult a (jogásztársadalom, hiszen az eljárást gyakran megkönnyítette az az ülnök, aki a tárgyalás során nem élt a törvény adta jogaival. Ezt támasztja alá az is, miként jellemzően nyugdíjaskorúak kerültek a bírói pulpitusra laikus elemként, mégpedig azért, mert ők „ártottak” legkevesebbet az eljárás méltóságának, és a bíró munkáját sem akasztották meg. Ebből és más hasonló okokból eredően számos országban különböző maliciózus elnevezésekkel illették őket, így például Horvátországban „fejeskáposztának”,²⁰ Kínában a „süketek fülének.”²¹

A rendszerváltás eseményei természetesen nem hagyták érintetlenül az igazságszolgáltatás szervezeti rendszerét sem.²² A XX. század nem éppen sikeres laikus bírászkodásából konzekvens módon következhetne az intézmény teljes felszámolása, vagy új alapon való megszervezése. Nem sokkal később, az első szabad választásokat követően fel is merültek lehetséges konstrukciók, amelyből az esküdtzégi rendszer – tradicionális múltja folytán – jelentette a fő célkitűzést. Ám az elképzelést övező kritikák hamar elvetették az esküdti rendszer gondolatát. Ezt követően 1997-ben került sor egy átfogó reformációra, amely értelmében a néprészvétel elvét kielégítően az eljárások során továbbra is közreműködnek ülnökök, s a korábbi méltánytalan díjazást a társadalmi szerepvállalásért megfelelően honorálva megemelkedett a laikusok penzuma, igazodva az eljárásból eredő felelősségükhöz. E reformnak köszönhetően az országban megszűnt az addig uralkodó krónikus ülnökhány.²³

¹⁶ 1914. évi XIII. törvénycikk indokolása: *Indokolás az esküdtbíróóság előtti eljárásra és a semmisségi panaszra vonatkozó rendelkezések módosításáról szóló törvényjavaslathoz*. In: Az 1910. év június hó 21-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának irományai. XXXIV. k. Pesti Könyvnyomda. Budapest, 1914. 11-24. pp.

¹⁷ BADÓ ATTILA – FELEKY GÁBOR – LŐRINCZI JÁNOS: *Laikus és professzionális bírák viszonya a kevert bíróságban – egy empirikus vizsgálat eredményei a magyar ülnökrendszerről*. Állam- és Jogtudomány 2017/1. 9. p.

¹⁸ HORVÁTH ATTILA: *A magyar bírósági szervezet története a szovjet típusú diktatúra idején (1945-1990)*. Jogtörténeti szemle 2017/1-2. 131. p.

¹⁹ 1972. évi IV. törvény 11. § (3) bekezdés.

²⁰ IVKOVICH, KUTNJAK: *Mixed tribunals in Croatia*. Revue internationale de droit pénal 2001/1. 74. p.

²¹ YUE, LILING: *The lay assessor system in China*. Revue internationale de droit pénal 2001/1. 52. p.

²² FLECK ZOLTÁN: *A bírói függetlenség állapota*. Fundamentum 2002/1. 30. p.

²³ BADÓ – FELEKY – LŐRINCZI 2017, 10. p.

Az új büntetőeljárás törvény²⁴ megalkotásával jelentősen leszűkült a társasbíráskodás rendszere. Szemben az 1998-as törvénnyel,²⁵ az ülnökök már nem vesznek részt az ítélezésben, ez alól mindösszesen két kivételt találhatunk, nevezetesen a katona, illetve a fiatalkorúak elleni büntetőeljárásokat, amelyeket a törvény a külön eljárások között szabályoz. Ez a szakülnöki rendszer irányába történő elmozdulást jelzi.²⁶ A törvény nagykommentárja ezt azzal magyarázza,²⁷ hogy a laikus elemek részvétele a modern európai bíráskodásban jelentős visszaszorulást mutat, azonban álláspontom szerint ez nem helytálló következtetés, számos államban éppen a demokratizmus megőrzése céljából nem kerül felszámolásra a laikus elemet tartalmazó rendszer.

3. A fiatalkorú elleni büntetőeljárás

Tekintettel arra, hogy az új Be. az általános eljárásban megszüntette az ülnökök részvételét,²⁸ így a hatályos szabályozás értelmében a fiatalkorúak elleni büntetőeljárásban csak kivételes esetben találkozhatunk laikus bírakkal;

680. § (1) bíróság tanácsban jár el, ha

- a) a bűncselekményre a törvény nyolc évig terjedő vagy ennél súlyosabb szabadságvesztés büntetés kiszabását rendeli, vagy
- b) az egyesbíró az ügyet a bíróság tanácsa elé utalta.

(2) A fiatalkorú elleni büntetőeljárásban az elsőfokú bíróság tanácsa egy hivatásos bíróból és két ülnökből áll.²⁹

További többletkövetelményt állít a szabályozás az ülnökök tekintetében, azaz elsőfokon a tanács ülnöke kizárólag olyan személy lehet,³⁰ aki a speciális nevelés cél megvalósulását hivatott szolgálni. Az új Be. kodifikációja során felmerült az igény, hogy a professzionalizáció érdekében kizárólag megfelelő szakképzettséggel rendelkező bírók járhassanak el, azonban ezt elvetették, és a szakszerűség reprezentánsa az ülnök lett,³¹ aki a sajátos gyermekvédelmi szempontokat predesztinált képviselni. Úgy gondolom, hogy ez jó irányt jelent a fiatalkorúak elleni eljárásokban, azonban megfelelőbbnek találnám, ha az alkalma-

²⁴ 2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról (továbbiakban: Be.).

²⁵ 1998. évi XIX. törvény.

²⁶ DRASKOVICH EDINA: *A büntetőeljárás törvényről*. infojegyzet 2020/8. 1-4. pp. https://www.parlament.hu/documents/10181/4464848/Infojegyzet_2020_8_buntetoeljarasi_torveny.pdf/136f38e2-422c-7ef6-3019-84bf3d6e5e9d?t=1585821416632 (letöltve: 2022.11.09.).

²⁷ BLÁSKÓ BÉLA: *13. §*. In: Polt Péter (szerk.): *Nagykommentár a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvényhez*. Wolters Kluwer. Jogtár-formátumú kiadás, 2023.

²⁸ Uo.

²⁹ Be. 680. § (1) és (2) bekezdés.

³⁰ Be. 680. § (5) bekezdés szerint; *A fiatalkorú elleni büntetőeljárásban ülnökként kizárólag*

a) pedagógus,

b) pszichológus, vagy

c) a család-, gyermek- és ifjúságvédelmi szolgáltatás, gyámügyi igazgatás keretében az ellátottak gyógyítását, ápolását, foglalkoztatását, fejlesztését, ellátását, nevelését, gondozását vagy szociális segítségét, a gyermek sorsának rendezését közvetlenül szolgáló, egyetemi vagy főiskolai végzettséghez kötött munkakörben dolgozó vagy korábban dolgozó személy vehet részt.

³¹ SCHWARZENBERGER HANNA: *A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatása*. Belügyi Szemle 2011/11. 5-33. pp.; NAGY ALEXANDRA – NAGYNÉ GÁL MÓNIKA: *A fiatalkorúak elleni büntetőeljárás sajátosságai*. Büntetőjogi Szemle 2018/1. 58-59. pp.

zási kör nemcsak a bűncselekmény súlyától és a bíró diszkrecionális jogkörétől függene, hiszen a kisebb tárgyi súlyú bűncselekmények elkövetése esetén is szükséges (például) a pszichológus ülnök szaktudása a pszichés folyamatok megértésében és megfelelő kezelésében, továbbá a büntetőjogi szankció megválasztásában.

A fiatalkorúak elleni eljárások során az eljáró bíróság összetétele mérvadó kérdés, mivel az erre vonatkozó rendelkezések megsértése abszolút eljárási szabálysértést realizál,³² amely az ügyben meghozott ítélet hatályon kívül helyezéséhez vezet, éppen ezért a bíróság összetételét is szükséges rögzíteni.³³

4. A katonai büntetőeljárás

A büntetőeljárások tekintetében a katonai eljárás a másik kivétel, amelynek során bíróság ülnökök közreműködésével jár el. A rendszerváltás után lezajlott a szervezeti szintű integrálódás, így 1992. január 1-jével a katonai bíróságok, majd 2012. január 1-jével a katonai ügyészségek is megszűntek, azonban a speciális anyagi és eljárásjogi szabályok fennmaradtak, beleértve a hatóság oldaláról eljáró személyek speciális jogállását. Ez azzal magyarázható, hogy a katonai életviszonyok szigorú alá-főlé rendeltségi kapcsolatokon alapulnak, amelyhez szükségképpen társul speciális büntetőeljárási szabályozás is.³⁴

Speciális rendelkezések vonatkoznak a katonai büntetőeljárásra az eljáró bíróságok vonatkozásában is. A 2010. évi CLXXXIV. törvény³⁵ 3. melléklete felsorolja azokat a törvényszékeket, amelyek mellett katonai tanácsok működnek.³⁶ Az eljáró bíróság összetétele, azaz a törvényszék katonai tanácsa, mint elsőfokú bíróság

a) egy hivatásos bíróból és két ülnökből álló tanácsban jár el

aa) ha a bűncselekményre a törvény nyolc évig terjedő vagy ennél súlyosabb szabadságvesztés büntetés kiszabását rendeli,

Továbbá

ab) a 20. § (1) bekezdés 2-18. pontjában meghatározott bűncselekmények esetében, vagy

ac) ha az egyesbíró tanács elé utalta az ügyet.³⁷

Amennyiben az elsőfokú bíróság tanácsban jár el, ülnökként kizárólag katonai ülnök vehet részt. Megválasztásukhoz különös feltétel kapcsolódik, azaz a *honvédek jogállásáról* szóló 2012. évi CCV. törvény (továbbiakban: Hjt.), vagy a *rendvédelmi feladatokat ellátó szervek hivatásos állományának szolgálati jogviszonyáról* szóló 2015. évi XLII. törvény (továbbiakban: Hszt.) hatálya alá tartozó szolgálati jogviszonnyal kell rendelkezni. Többletfeltételként határozza meg a Be., hogy a katonai büntetőeljárásban az ülnök a vádlottnál alacsonyabb rendfokozatú nem lehet,³⁸ ez alól a törvény egy kivételt

³² Lásd például: Debreceni Ítélet tábla, Fkf.749/2018/6. számú ítélete

³³ TURI BARNABÁS: *A fiatalkorúak bíróságának eljárása, annak sajátosságai*. Büntetőjogi Szemle 2020/2. 151-165. pp.

³⁴ BUSCH BALÁZS: 695. §. In: Polt Péter (szerk.): Nagykommentár a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvényhez. Wolters Kluwer. Jogtár-formátumú kiadás, 2023.

³⁵ A bíróságok elnevezéséről, székhelyéről és illetékességi területének meghatározásáról szóló 2010. évi CLXXXIV. törvény.

³⁶ Be. 697. § (1) bekezdés.

³⁷ Be. 698. § (1) bekezdés.

³⁸ Be. 698. § (5) bekezdés.

nevesít,³⁹ amennyiben az ügy terheltje tábornoiki rendfokozatú.⁴⁰ Amennyiben e rendfokozatra vonatkozó szabályokat a bíróság megszegi, úgy abszolút eljárási szabálysértést realizál.⁴¹

IV. A laikusok részvételének elvi problematikája és a bírói szubjektum

1. Laikus bírói részvétel formái

A modern demokráciák sajátos vonásának tekintjük a néprészvételt, így garanciális jelentőséggel bír a nem hivatásos bírák, azaz a laikusok részvétele az igazságszolgáltatás során. Számos más társadalmi környezetben bizonyosságot nyert, hogy a szakemberek és laikusok képesek jól együttműködni a társadalmi funkciók ellátása érdekében.

A néprészvételt államonként és korszakonként eltérő megvalósulás jellemezte. Napjainkban két típusa közzismert, ám ezek nem homogén konstrukciók, a két nagy rendszeren belül még tovább tipizálható a laikusok közreműködése.⁴² Így az esküdtzéki modell és az ülnöki rendszer, amelyek leginkább a büntetőjog területén bírnak relevanciával. Ennek okán az esküdt vagy laikus állampolgár büntetőeljárásban betöltött szerepének megismerése tehát számos ország kortárs büntető igazságszolgáltatási rendszerének megértéséhez elengedhetetlen.⁴³

Az általam következőkben felvázolt megjelenési formákban azonban mégis van valami közös; ez pedig nem más, mint a hatalom túlsúlyát enyhítő tudatos szerepeltetése a társadalomnak, amely – legalábbis elviekben – a demokrácia felett örködik.

1. Az *önállóan ítélkező békebírói rendszer* az igazságszolgáltatás széles spektrumán egyedülálló formát ölt. Növumát az adja, hogy jogi szaktudással nem rendelkező személyek önállóan is ítéletet hozhatnak kisebb súlyú polgári és büntetőügyekben egyaránt, a szakbírókat tehát e forma mellőzi, amelynek eredményeképp az eljárók a megérzéseikre, igazságérzetükre, esetleg a (nem jogi) egyéb szaktudásukra támaszkodhatnak.⁴⁴
2. Az *esküdtzék (jury)* az angolszász rendszer sajátos megjelenési formája, amely – mint korábban utaltam rá – a terhek csökkentését szolgálta, s a rendkívül bürokratikus igazságszolgáltatásba igyekezett becsatornázni a társadalmi igazságérzetet. Sajátosságát az adja, hogy az ítélkezők nagyobb részét a jogtudományban nem jártas személyek adják, ahol a ténykérdésekben az esküdtzék, jogkérdésekben pedig a bíró dönt. Az angolszász esküdtzéki rendszer hatását igazolja, hogy számos helyen, jellemzően a *common law* rendszerekben képes volt elterjedni, így

³⁹ Be. 698. § (6) bekezdés.

⁴⁰ Ebben az esetben a tábornoiki rendfokozati csoporton belüli (*dandártábornok, vezérőrnagy, altábornagy, vezérezredes*) sorrendtől el lehet térni.

⁴¹ BUSCH BALÁZS: 698. §. In: Polt Péter (szerk.): Nagykommentár a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvényhez. Wolters Kluwer. Jogtár-formátumú kiadás, 2023.

⁴² BADÓ ATTILA: *A bírói függetlenség egyes garanciális elemeinek összehasonlító vizsgálata*. MTA Doktori értekezés. Szeged, 2017. 111. p.

⁴³ GOLDBACH, TOBY S. – HANS, VALERIE P.: *Juries, Lay Judges, and Trials*. Cornell Law Faculty Working Papers 2014/122. 1-15. pp.

⁴⁴ BADÓ. ATTILA: *A laikus bíráskodás létjogosultságának korlátairól a tudományos vizsgálatok tükrében*. Állam- és Jogtudomány 2016/2. 3-4. pp.

az Egyesült Államokban, de kontinentális jogrendszerekben is számos helyen alkalmazást nyer, például Spanyolországban, Belgiumban, Dániában.

Az Egyesült Államok igazságszolgáltatását illetően az esküdtszék oly mértékben képes volt teret hódítani, hogy a reprezentativitás, s ezzel együtt a pártatlanság elve az amerikai demokrácia centrumában gyökeresedett meg, amellyel szemben a nép túlkapasait „jogászszellemiség” kívánta ellensúlyozni.⁴⁵ Funkcionális megosztottság tekintetében elválík egymástól a tény és jogkérdések megállapítása, s az előbbiben az esküdtszék, míg az utóbbiban a hivatásos bíró dönt.

3. A *kevert esküdtszék* intézménye az 1791-es francia alkotmány megszületéséig nyúlik vissza. A francia forradalom igényt teremtett az esküdtszék bevezetésére,⁴⁶ amelynek alapját a reformerek részben angol mintára kívánták kialakítani. Jellemzője, hogy a tény és jogkérdések eldöntésében egyaránt részt vesznek laikusok és szakbírók, azonban előbbiek nagyobb számban reprezentáltak a tanácsban.
4. A laikus bírászkodás negyedik formáját az *ülnökrendszer* (*Schöffengericht*) adja, amely nivóját a bíró és laikusok között az azonos jogok és kötelezettségek biztosítják, következésképpen az ülnökök elméletileg képesek leszavazni a bírót. Tanácsról lévén szó – a közös ítélezési funkcióból a döntés szótöbbségből születik meg. Jellemzőjét-szemben az esküdtszéki rendszerrel – az adja, hogy a tény- és jogkérdések megvitatása nem válik el egymástól, a tanács egyaránt dönt mindkét kérdéstről, ám az összetételét illetően eltérést mutatnak a különböző országok.⁴⁷ Rendszerint büntetőügyekben, kisebb számban munkaügyi eljárás során nyernek alkalmazást. E formában valósul meg a laikus bírászkodás Magyarországon, Németországban, Ausztriában, Franciaországban, a Skandináv országokban és általánosságban a korábban szocialista rezsimekben.

2. Ülnökrendszer Magyarországon

Amint azt fentebb említettem, hazánkban a laikus bírászkodás az ülnöki rendszer mintájára valósul meg. Az igazságszolgáltatás jelenleg csekély részvételt biztosít a laikusok számára, hiszen a büntetőeljárást illetően mindössze két esetben, fiatalkorúak elleni büntetőügyekben, valamint katonai büntetőeljárásokban biztosított a néprészvétel, s ezekben sem vehet részt bárki. A társadalmi reprezentativitás ily módon nem ad tiszta képet, az önkormányzatok, illetve civilszervezetek feladata az a tényleges kiválasztás, amely a demokrácia elvét majd érvényre juttathatja az igazságszolgáltatás során. Természetesen a társadalom teljes leképezése így is lehetetlen; Kulcsár Kálmán szavait idézve „*A bírói tanácsban helyet foglaló népi ülnök nem a társadalmat képviseli, hanem többféle dimenzióban is a társadalom valamely rétegét*”.⁴⁸

⁴⁵ DE TOCQUEVILLE, ALEXIS: *Democracy in America*. I. k. Reeve, Henry (ford.) Pennsylvania State University. [Pennsylvania], 2002. 256. p.

⁴⁶ BADÓ ATTILA: *Nép szava Isten szava? A francia esküdtszék dilemmái*. Jogelméleti szemle 2000/1. 2. p.

⁴⁷ BADÓ ATTILA – FELEKY GÁBOR – LŐRINCZY JÁNOS: *Reprezentativitás a magyar ülnökrendszerben. Egy empirikus vizsgálat alapkérdése I*. MTA Law Working Papers 2016/16. 2-3. pp.

⁴⁸ KULCSÁR KÁLMÁN: *A népi ülnök a bíróságon (Jogsociológiai tanulmány)*. Akadémia Kiadó. Budapest, 1971. 47. p.

Jelenleg Magyarországon az 30. évét betöltött magyar állampolgár választható meg, aki nem áll a cselekvőképességet érintő gondnokság vagy támogatott döntéshozatal hatálya alatt, továbbá büntetlen előéletű és nem áll közügyektől eltiltás hatálya alatt sem.⁴⁹ A jelenleg hatályos szabályozás e kört tovább szűkíti azáltal, hogy speciális kvalifikációt kíván meg az ülnökök részéről az eljárásban való részvételhez, ennek folytán eleve csak korlátozott reprezentativitásról beszélhetünk.⁵⁰ Ez a jelentős korlátozás sokak szerint eleve nem valósítja meg a demokrácia elvét, hiszen – e perspektívából – ahhoz különös szak tudás, avagy titulus nem szükséges, s így a jogalkotó az általános élettapasztalat érvényre juttatása helyett speciális ismereteket követel meg. Mások szerint e szűkítés a jogszátságadalom által az intézményesített néprészvétel kizárásának törekvésére vezethető vissza. Véleményem szerint ugyanakkor önmagában nem probléma, hiszen a pedagógia kvalitás például nagyobb valószínűséggel hordozza magában az empátiát, ami a fiatalokúakat érintő bűncselekmények körében elengedhetetlen.

A magyar igazságszolgáltatás rendszerében alapelveként érvényesül a társasbíráskodás elve, amely a demokratikus működés garanciáját biztosítja. Az ítélethozatal e formája kontrollt biztosít, hiszen szemben az egyesbíró eljárásával, lehetőség van a megalapozottabb döntésre, s kisebb eséllyel hódít teret a bíró szubjektuma. Természetesen emellett lehetőség van egyesbíróként eljárni, s más vélemények éppen azért favorizálják, mert az ítélethozatal felelőssége egyetlen személyre, a hivatásos bíróra koncentrálódik.

3. *Érvek a laikusok alkalmazása mellett*

A laikusok részvételét övező érvek és ellenérvek már a 19. században megjelentek,⁵¹ s ezek jelentős része mai dilemmákban is megállja helyét. Ennek okát abban látom, hogy a korabeli laikus csoport és a szakbíró, mint az igazság és jogszolgáltatás szereplői eltérő értékrendszer szerint ítélik meg az eljárás tárgyát képező élethelyzeteket, és e két értékrend nem képes egymás mellett megvalósulni akként, ahogyan az a demokrácia intézményéből levezetve kívánatosnak bizonyul, ez pedig mind a korábbi századokban, mind napjainkban problémát jelent. Ugyanakkor nem elhanyagolandó szempont az sem, hogy az ügyek elbírálása során az ülnökök saját élettapasztalatukból merítenek, ami lehetővé teszi, hogy a bírósági döntések pontosabban tükrözzék azt a társadalmat, amelyet a jogrendszer szolgál.

Véleményem szerint a korunk társadalmának jellemző berögződése, hogy a hivatásos bírókra gyakran úgy tekintenek, mint akik hajlamosak alávetni magukat – akár valós, akár vélt – nyomásnak, hatékonysági kritériumoknak, karriernek. A laikusok, megfelelően a *sensus communis* – mint az önállóan gondolkodni képes ember – követelményének, e sztereotípiák enyhítésében fontos szerepet játszanak. Ahhoz azonban, hogy ez egyben legitimálja is a nép közvetlen részvételét, többletkövetelményekre van szükség. Ilyen többletfeltétel lehet például egy-egy területspecifikus ismeretség, amely a magyar laikus igazságszolgáltatásnak is a bázisát képezi.

⁴⁹ 2011. évi CLXII. törvény a bírák jogállásáról és javadalmazásáról (Továbbiakban: Bjt.) 212. § (1).

⁵⁰ BADÓ – FELEKY – LÖRINCZI 2016, 7. p.

⁵¹ CSIZMADIA ANDOR: *Az esküdtbíráóság Magyarországon a dualizmus korában*. In: Csizmadia Andor (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok I. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*. Budapest, 1966. 131–147. pp.

3.1. Jelenthet-e demokratikus kontrollt a társadalom laikus tagja?

A modern jogrendszerek és a jogállamiság általános kívánalma a laikusok alkalmazása és a néprészvétel biztosítása ott, ahol csak erre lehetőség van, hiszen ebben a formában képes a nép leginkább kontrollt gyakorolni az állam felett. Kulcsfontosságú a nép bizalmának kialakítása, azonban a meglétüket kritizáló hangok arra sarkallják a jogalkotót, hogy a lehető legkevesebb ügy elbírálásánál kelljen reprezentálni a társadalmat, holott tudvalevő, a bírósági eljárás demokratizmusát a laikus résztvevők nélkül aligha lehet biztosítani. Úgy gondolom, hogy a jogállami legitimitáción túl kívánatos a társadalmi igazságérzet integrálása akár alacsonyabb, akár magasabb társadalmi rétegek bevonásával, hiszen ahol egy jogrendszerben laikus bírák működnek, ott az elvi esélye is nagyobb annak, hogy a lakosság szélesebb rétegének élettapasztalatai képesek lesznek befolyásolni az ügy érdemi döntését.⁵² Ezen túl a nép feladata kétirányú: nem csak az igazságszolgáltatás irányába képesek becsatornázni a laikus hangokat, hanem a bíróság világából is tudnak a nép felé közvetíteni azáltal, hogy a laikusok és szakbírók egy tanácsban járnak el, érveiket képesek egymással megosztani. Ideális esetben kölcsönösen képesek formálni egymás gondolkodását, amelynek következtében az ülnökök úgy érezhetik, hogy társadalmi jelentőséggel bír a szerepük. Amint azt az Európai Bírák Konzultatív Tanácsa (Consultative Council of European Judges, továbbiakban: CCJE) korábban megjegyezte, a nyilvánossággal közvetlenül vagy a médián keresztül folytatott párbeszéd döntő fontosságú a polgárok jogismeretének javítása és az igazságszolgáltatásba vetett bizalmuk növelése szempontjából.⁵³ Az Európai Unió egyes tagállamaiban ugyanis laikus bírák kinevezését úgy tekintik, hogy hasznos kapcsolatot biztosítanak az igazságszolgáltatás és a nyilvánosság között. Ennek érdekében a CCJE az imént idézett „igazságszolgáltatásról és a társadalomról” szóló (2005. évi) 7. számú véleményében azt ajánlotta, hogy az igazságszolgáltatásnak és az egyes bíróságoknak aktívan és közvetlenül kell kapcsolatba lépniük a médiával és a nyilvánossággal, segíthetnek elkerülni a nyilvánosság félreértését. Ezáltal az igazságszolgáltatás elszámoltatható a társadalom felé, és biztosíthatja, hogy az igazságszolgáltatási rendszerről alkotott közmegejtés pontos legyen, és tükrözze a bírák erőfeszítéseit. Ily módon a bírák arra is felvilágosíthatják a nyilvánosságot, hogy az igazságszolgáltatási rendszernek vannak határai.⁵⁴

A laikusok az igazságszolgáltatás közérthetőségének növelésében tehát jelentékeny szerepet játszanak. A jogászvilág sajátos nyelve, logikai rendszere sokszor rendkívül távol áll a hétköznapi kommunikációtól, ami az igazságszolgáltatás és a „nép” közötti szakadékot mélyíti. Azáltal, hogy laikusok vesznek részt a tárgyalásokon, a kommunikációt képesek közérthetőbbé tenni, s ezáltal a társadalmat közelebb hozni, sőt, akár az elkövetővel szembeni érzékenyebb megközelítés megvalósulását katalizálni. Emellett a saját élettapasztalatok eljárásba történő beemelése javíthatja a bizonyítékok értékelését is. A különböző személyes kvalifikációk ugyanis alkalmasak arra, hogy növeljék a döntési kompetenciát, hiszen a (jogi) szakismeret hiánya nem feltételezi az egyes releváns tények fel nem ismerését.

⁵² MACHURA, STEFAN: *Civil Justice: Lay Judges in the EU Countries*. Oñati Socio-Legal Series 2016/2. 239. p.

⁵³ Opinion No. 7 (2005) of the Consultative Council of European Judges (CCJE) to the Attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on „Justice and Society” 11. p.

⁵⁴ Opinion No. 18 (2015) of the Consultative Council of European Judges (CCJE). „The position of the judiciary and its relation with the other powers of state in a modern democracy”.

3.2. Befolyásolhatja-e a társadalom bizalmát, biztonságérzetét?

Véleményem szerint igen. Ha a laikusok képesek a leképezni a társadalmat, a tárgyalásokról személyes élménnyel távoznak, és kedvezően számolnak be munkájukról – miszerint a jogrendszer stabil alapokon nyugszik-, akkor hozzájárulhatnak a bizalom kiszélesítéséhez az igazságszolgáltatás javára. A bíróságok ugyanis akkor nyernek (nyerhetnek) bizalmat, ha az eljárásokat tisztességesen bonyolítják le, illetve, ha azt látják a résztvevő felek, hogy a bíró képes méltányosan eljárni. Minden olyan információ-átadás, amely a személyes tapasztalatok megosztásából ered, hozzájárul a társadalom „oktatási funkciójához”, illetve végső soron a jogrendszert legitimációjához.⁵⁵ Másrészt a hivatásos bírónak is fontos, hogy rá az eljárásban résztvevők megbecsült emberként tekintsenek, és intuitíve tudják, hogy a laikus tagok együttműködésére vannak utalva a kívánt eredmények eléréséhez azzal, hogy az élet más területéről hozott tapasztalattal segítsék a döntését.⁵⁶

4. A „józan ész” és a reprezentativitás problematikája

Vajon képviselheti-e a józan ész követelményét egy nem hivatásos bíró a tárgyalóteremben? E kérdés megválaszolásához természetesen szükséges tisztázni mit értünk „józan ész” alatt. Anélkül, hogy neves filozófusok által megállapított elméletek recapitulálásába fognék, a dolgozat szempontjából releváns ismeretek megjelenítésére teszek kísérletet.

Józan ésként az igazságszolgáltatásban a tudás, az értékek és magyarázatok olyan egyvelegét értjük, amely személyes tapasztalatokon alapszik, és amelyet a társadalom szélesebb rétege észszerűnek, logikusnak talál, azaz mindenki számára közös következtetésekből áll. A kiválasztási eljárás és a kiválasztott laikusok számától függően képesek lehetnek ténylegesen képviselni az „igazságszolgáltatás józan eszét”. Szükséges is, hiszen, ha a józan ész homogén volna, tulajdonképpen egyetlen bíró is elegendő lenne az ügyek elbírálásához.⁵⁷ Azonban mivel a *sensus communis* változik nemek, életkor, etnikai csoportok, iskolázottság stb. szerint, ezért bizonyos számú bíróra szükség van ahhoz, hogy a társadalom spektrumát le tudjuk képezni. Természetesen az már funkcióbéli kérdést eredményez, hogy ténylegesen ki kell-e fejeznie a józan igazságérzetet, gondolva itt például a büntetőeljárásokra, ahol a jogalkotó a törvény megalkotása által – jellemzően – egy magas erkölcsi mércét alkot.

A következőkben külön fejezetcímben kívánok foglalkozni a bírói szubjektivitás kérdésével, ám előtte az ülnöki (pontosabban: laikus) bensőséges szemlélet problémájáról szólnék.

A laikus bíraskodás ellen szól az az érv, hogy fennáll az érzelmesebb nézőpont veszélye. Számos kutatás foglalkozott már azzal, hogy az ítélezés hajlamos intuíciókon és érzelmeken alapulni, erre az angol nyelv a „*the bleeding heart syndrome*” kifejezést használja, amely korábban politikai fogalomként volt ismeretes,⁵⁸ ám egyre szélesebb

⁵⁵ MACHURA, STEFAN: *Silent Lay Judges – Why Their Influence in the Community Falls Short of Expectations*. Chicago-Kent Law Review 2011/2. 770-772. pp.

⁵⁶ MACHURA, STEFAN: *Interaction between lay assessors and professional judges in German mixed courts*. Revue internationale de droit pénal 2001/1-2. 451-479. pp.

⁵⁷ DIESEN, CHRISTIAN: *The advantages and disadvantages of lay judges from a Swedish perspective*. Revue internationale de droit pénal 2001/1-2. 358. p.

⁵⁸ Külföldi szakirodalmak a politikában „vérző szívű liberális” kifejezést gyakran használják olyan személyre, aki baloldali politikát folytat, és rendkívül érzelmes például a szegények, elnyomottak iránt.

körben adaptálták. E szerint a laikusok meghatározott hányada már az első benyomás során arra a következtetésre jut (amely kizárólag a szimpátián alapul), hogy a vádlott nem lenne képes elkövetni a vád tárgyává tett bűncselekményt, vagy legalábbis nem olyan súlyos minőségben. Egy-egy vádlott (akár pusztán habitusából eredően) nagyon heves emóciókat képes kiváltani a laikusokból, s a „vérző szív effektus” ezt a túlzott együttérzést hivatott kifejezni más személy „szerencsétlenségével” szemben.⁵⁹ Mindezzel ellentétben az általános büntetőattitűd, amelynek társadalmi jelentőségéről a dolgozat további részében még szólni kívánok.

5. A bíró szubjektum és az ülnöki passzivitás korrelációja

A bíró primátusát igazolja, hogy a jogalkalmazás során (lényegében „nulladik lépésként”) megkívántatik az a szaktudás, amely segíti a bírót a lényeges-lényegtelen információk megkülönböztetésében, és elvárja a magas szintű *absztrahálást*.⁶⁰ Ehhez az egyszerű nyelvtani értelmezés sokszor kevésnek bizonyul, egy-egy bonyolult ügy esetén kifejezett elvárás a logikai képesség magas szintű megléte, ezért van szükség mindenekelőtt hivatásos bíróra. Az ítélezés során nem elégséges a döntés meghozatala, azt indokolni is kell, ez pedig akkor lesz sikeres, ha az adott tényállásra és a meglévő ismeretek birtokában – absztrakció útján – meggyőzően képes ráilleszteni a jogi normákat, mindez közérthető köntösbe bújtatva. A konkrét esetre illesztett normák lesznek képesek arra, hogy a laikus résztvevőkben az előítéletet alakítsák, amelyek intenzív érzelmeket is kiválthatnak, és éppen ez az emocionális (túl)füttöttség a laikusok veszélyforrása, jöllehet az a kötelességük, hogy véleményt formáljanak, miközben mindent megtesznek azért, hogy meggyőződjenek a vádlott indítékairól.

A dinamikus változó jogszabályi környezet sem hat kedvezően a laikusok részvételére, valamint a folyamatosan növekvő joganyag alkalmazási technikái is ezzel együtt változnak, ami így kénytelen-kelletlen a tudatlanságot mélyíti, ez pedig eszközül szolgál az egyébként is diszfunkcionális laikus bíráskodáshoz.⁶¹ A létjogosultságukat érintő problémákör az is, hogy valójában ez a kollektív entitás mennyiben szolgálja a demokrácia intézményének megvalósulását, hiszen egyrészt a bírók jelentős része nem tekinti őket partnernek, másrészt maguk sem mutatnak aktivitást, vagy ha mégis, azt a bíró által meghatározott – szigorú – keretek között.

Hozzá tartozik az igazsághoz, hogy a bírói pulpituson helyet foglalni akár hivatásos tagként, akár laikusként felelősséggel jár, és emiatt a tanács utóbbi tagjai – vonakodva e felelősségvállalástól – hajlamosak inkább nem szembe helyezkedni a bírói állásponttal. Ez a jelenség Magyarországon is jellemző. Ellenpéldaként említhető Svédország, ahol a laikus bírák a hivatásos bíró álláspontjával szemben is hajlamosak a vádlottat bűnösnek találni. Ennek magyarázata az, hogy a gyakorlatban egy elítelt sem marad börtönben 15 évnél hosszabb ideig, függetlenül az elkövetett bűncselekménytől.⁶²

⁵⁹ STODDARD, THOMAS B.: *Bleeding Heart: Reflections on Using the Law To Make Social Change*. New York University Law Review 1997/5. 967-991. pp.

⁶⁰ KIRÁLY LILLA: *Gyorsabb, egyszerűbb, olcsóbb, hatékonyabb? Az új magyar polgári perrendtartás általános rész osztott perszerkezetének hatékonysági elemzése*. [Digitális kiadás] Akadémiai Kiadó. Budapest, 2018.

⁶¹ BADÓ ATTILA: *Tudományos munkásság áttekintő összefoglalása, habilitációs tézisek jogelmélet köréből*. Szeged, 2004. 8. p.

⁶² DIESEN 2001, 355. p. article 6.

Ahogy az korábban említettem, a bíró szubjektum sem bizonyul marginális kérdés-körnek. Jerome Frank elmélete szerint a bírói ítélet kialakulásának lelki mechanizmusa nem a logika szabályait követi; mindannyian előítéletekkel vagyunk megáldva, és minden olyan attitűdöt magunkban hordozunk, amelyek befolyásolnak bennünket a tényállás megítélésében, és amelyek bizonyos esetekben megelőzik az érvelést.⁶³ Álláspontja szerint az ügy áttanulmányozása során alakul ki a bírákban egy úgynevezett „előzetes ítélet”, amelyhez a tárgyalás során kapcsol majd tényeket, és amennyiben ezeket a tényeket nem találja, akkor újabb „előzetes ítéletet” alkot, mindaddig amíg az ítélet nem hozható párhuzamba a döntéssel.⁶⁴ Finkey Ferenc gondolatait idézve az esküdtek bevonására éppen a bizonyítás eredménye feletti döntés alaposabbá és megnyugtatóbbá tétele végett van szükség.⁶⁵ A prominens, XX. századi büntetőjogásza liberális irányt képviselt a büntető-eljárás vonatkozásában. Meglátása szerint az esküdtek szerepe kulcsfontosságú az eljárás során, miközben természetesen szükségük van a formaiságok és szükséges eljárási teendők tekintetében iránymutatásra, ami a bíró érdeke és kötelessége. A kor eszméjét jól mutatja, hogy Finkey Ferenchez gondolkodása a laikusok szükségességéről nem volt egyedülálló, sőt, Schwarz Gusztáv őket a „bírói tévedés helyreütőiként”⁶⁶ illette.

Az erőteljes liberális vonulatban is már előtűntek azok a generális problémák, amelyek az esküdtszéki rendszert, majd később az ülnöki rendszert is beárnyékolják. Jellemzően ilyen a lényeges információk kiszűrése és minősítése, amelyhez elengedhetetlen a bíró sablonszerű gondolkodása. A laikusok szeme előtt felsorakoztatott tényállások, információk halmazából kiszűrni az ügy érdemi részét számukra majdnem képtelenség jogi eszközök nélkül, és erre a védő is számít, így azokat a retorikai eszközöket hívja segítségül, amelyek alkalmazásával az érzelmi befolyást képes fokozni.

V. *Az indokolási kötelezettség, mint a tisztességes eljáráshoz való jog garanciája? (Taxquet kontra Belgium ügy)*⁶⁷

Richard Taxquet-t a belga bíróság 2004-ben 20 év szabadságvesztésre ítélte, amiért 1991-ben Liège-ben megölt egy minisztert, és e miniszter partnerét pedig megkísérelte megölni. Az ügy vádiratai tartalmazták a rendőrségi nyomozás, valamint a bírósági eljárás ügyiratait, többek között egy névtelen tanú által tett bejelentést 1996-ból, amelyben arról tájékoztatta a nyomozóhatóság tagjait, hogy a miniszter megölését hat ember tervezte ki, közöttük Richard Taxquet, valamint egy vezető politikus. A szóban forgó tanút a nyomozati szakban a nyomozási bíró nem hallgatta meg. A 2003. októberétől 2004. január 7. napjáig tartott tárgyaláson a liège-i esküdtszéki bíróság elnöke harminckét kérdést tett fel az esküdteknek, amelyből a kérelmező Taxquet-re négy kérdés vonatkozott (a bűncselekmény szándékosságára, előre kitervelt mivoltára). Ezen kérdések tömörek, azonosak voltak valamennyi vádlott vonatkozásában,⁶⁸

⁶³ FRANK, JEROME: *Law and the Modern Mind*. Brentano's. New York, 1930. 19. p.

⁶⁴ SZENTES BARBARA: *A szubjektum szerepe a bírói döntéshozatalban*. Studia Iuvenum Iurisperitorum. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Hallgatóinak Tanulmányai 2012. 13-24. pp.

⁶⁵ FINKEY FERENC: *A magyar büntető eljárás tankönyve*. Politzer. Budapest 1908. 1256. p.

⁶⁶ SCHWARZ GUSZTÁV: *Emlékezés*. Jogtudományi Közlöny 1906/46. 388. p.

⁶⁷ Case of Taxquet v. Belgium 926/05. <https://kuria-birosag.hu/hu/ejeb/taxquet-belgium-elleni-ugye-92605> (letöltve: 2022.11.28.).

⁶⁸ Uo.

az esküdtek pedig – a reá vonatkozó – mind a négy kérdésre igennel válaszoltak. A bíróság 2004. január 7. napján húsz év szabadságvesztésre ítélte a terheltet. Felülvizsgálati indítványában az Emberi Jogok Európai Egyezményének (továbbiakban: EJEE) 6. cikk (1) bekezdésére hivatkozva előadta, hogy az eljárás indokolás hiányában jogellenes.⁶⁹ A felülvizsgálati indítványt a Semmitőszék elutasította.

E 2009. január 13-án napvilágot látott ügy számos vitát generált az esküdtszéki rendszerekben. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának verdiktjének középpontjában az állt, hogy az EJEE 6. cikkében rögzített tisztességes eljáráshoz való jogot sérti-e, ha az esküdtszék bizonyos esetekben nem indokolja meg a bűnösséget megállapító ítéletét. A korábbi strasbourgi joggyakorlat szerint az indokolatlan ítélet nem feltétlenül ellentétes a EJEE 6. cikkével, illetve a Taxquet kontra Belgium ügyben sem jelezte egyértelműen, hogy a tisztességes eljáráshoz való jogot kizárólag az indokolással ellátott ítélet garantálja,⁷⁰ ugyanis az esküdtek vonatkozásában az indokolás megkövetelése nem volna praktikus. Az ügyben ugyanakkor a Bíróság jogsértést állapított meg arra hivatkozva, hogy a bíró csak néhány, körülbelül-megfogalmazott kérdést intézett az esküdtekhez, így a vádlott nem volt abban a helyzetben, hogy felmérje, mely bizonyítékokat találtak döntőnek az esküdtek az elítéléskor. Ez arra enged következtetni, hogy a tisztességes eljárás követelményeinek feltétlen teljesüléséhez olyan biztosítékokat kell beépíteni a rendszerbe, amelyek képesek lesznek megfelelő keretet nyújtani a meghozandó ítéletnek,⁷¹ hiszen a rendszer természetesen tökéletlen, és nagyon nehéz megfellebbezni egy esküdtszék által hozott ítéletet, éppen azért, mert a bíróság nem indokolja meg a bűnösség megállapítását. Ugyanakkor a vizsgált ügyet megelőzően az esküdtszék elnöke a következőkről oktatta ki az esküdteket (és mindez a tárgyalóteremben is mindenki által jól láthatóan került feltüntetésre);

„A törvény nem kéri az esküdtektől, hogy számot adjanak arról, hogyan jutottak el személyes meggyőződésükhöz; nem állapít meg olyan szabályokat, amelyekre különösképpen támaszkodniuk kell a bizonyítékok teljességét és elégségességét illetően; azt követeli meg tőlük, hogy csendben és elmélkedve tegyenek fel maguknak kérdéseket, és lelkiismeretük őszinteségével mérlegetjék, hogy a védő ellen szóló bizonyítékok és a védelem előadásai milyen benyomást tettek racionális képességeikre. A törvény nem mondja meg nekik: „Minden olyan tény, amelyet ennyi tanú tanúsít, igaznak kell tartanotok”; és azt sem mondja: „Nem tekinthetnek kellően bizonyítottnak olyan bizonyítékot, amely nem ebből a jelentésből, ezekből a vallomásokból, ennyi tanúból vagy ennyi nyomból származik”; csupán ezt az egy kérdést teszi fel nekik, amely teljes mértékben lefedi a kötelességeiket: „meg vannak-e győződve róla?”⁷²

A három hivatásos bíróból álló fellebbviteli fórumnak lehetősége van az esküdtszék által hozott ítélet hatályon kívül helyezésére, és ekkor az ügyet egy másik esküdtszék előtt szükséges újra tárgyalni, ha egyhangúlag úgy találja, hogy az esküdtszék eljárási

⁶⁹ TABATADZE, GIORGI: *The right to a reasoned judgment*. Constitutional Law Review 2016/9. 20-22. pp.

⁷⁰ BÁRD, KÁROLY: *Can the Jury Survive after the Judgment of the European Court of Human Rights in Taxquet v. Belgium?*. In: Ackerman, Bruce – Ambos, Kai – Sikiric, Hrvoje (szerk.): *Visions of Justice. Liber Amicorum Mirjan Damaska*. Duncker und Humblot. Berlin, 2016. 80. p.

⁷¹ Case of Taxquet v. Belgium 926/05.

⁷² THAMAN, STEPHEN C.: *Should Criminal Juries Give Reasons for Their Verdicts?: The Spanish Experience and the Implications of the European Court of Human Rights Decision in Taxquet v. Belgium*. Chicago-Kent Law Review 2011/2. 622-623. pp.

kötelezettségeinek megsértése nélkül, egyértelműen téves ítéletet hozott. Az Alkotmány 149. cikke⁷³ azonban kimondja, hogy mindent ítéletet meg kell indokolni, különös tekintettel az alábbira; „Az ítéletnek – semmisség terhe mellett – az indokoláson és a rendelkező részen kívül tartalmaznia kell [...] a felek beadványaira vagy jogalapjaira adott választ”.⁷⁴ A Semmitőszék ítélkezési gyakorlata során számos esetben részletezte e kötelezettség tartalmát. Az előbbieken citált utasítás kiegészült azzal, hogy az esküdtszék *fogalmazza meg döntéseinek elvi indokait*. Az Emberi Jogok Európai Bírósága 2010. novemberében adott ki véleményt a Taxquet-ügyben, amelyben általánosságban megállapította, hogy az Egyezmény nem követeli meg az esküdtektől, hogy döntésüket megindokolják, és így az EJEE 6. cikkével sem ellentétes. Mindazonáltal ahhoz, hogy a tisztességes eljárás követelményei teljesüljenek, a vádlottnak, sőt a nyilvánosságnak képesnek kell lennie arra, hogy megértse az ítéletet; hiszen ez alapvető biztosíték az önkényességgel szemben. Az igazságszolgáltatás területén ezek az elvek az objektív, átlátható rendszerbe vetett közbizalom erősítését szolgálják, amely a demokratikus társadalom fundamentumát képezik.⁷⁵

Az EJEB Nagykararaja igyekezett megfogalmazni, hogy egy esküdtszék által tárgyalt ügyben, amelynek nem kell indokolnia, milyen tényezők kompenzálhatják magát indokolás hiányát. Ilyen „elegendő eljárási biztosíték” lehet például az elnöklő bíró által az esküdteknek felmerülő jogi kérdésekkel vagy a bemutatott bizonyítékokkal kapcsolatban adott utasítások vagy útmutatások, avagy a bíró által az esküdteknek feltett pontos, egyértelmű kérdések, amelyek keretet képeznek az ítélet meghozatalához, vagy kellőképpen ellensúlyozzák azt a tényt, hogy az esküdtek válaszaikat nem indokolják. Mindemellett figyelembe kell venni a vádlott számára nyitva álló fellebbezési lehetőségeket is.

Kiemelendő, hogy az indokolási kötelezettség terjedelme nagyban függ az ügy jellegétől és a bíró kérdéseinek a pontosságától; a *Zarouali v. Papon* ügy kapcsán annak ellenére, hogy az esküdtszék a bíró által feltett kérdések mindegyikére csak „igen” vagy „nem” választ adott, mégsem állapított meg jogsértést. A strasbourgi bíróság döntésének értelmében tehát a határozat indokolásán kívül más eszközökkel is biztosítható az eljárás tisztességessége. Az ügyben továbbá a Bíróság hangsúlyozta, hogy a nyilvánosságnak is joga van megérteni az ítélet indokolását. Emellett egy másik határozatában pedig azt fejtette ki, hogy a vádlott mellett a bűncselekmény sértettjének, és az ügyésznek is szüksége van megérteni az esküdtszék által hozott bűnösséget, avagy ártatlanságot megállapító döntés indokait,⁷⁶ ezek szolgálják ugyanis a tárgyalás integritását.

Az ügyben hozott ítélet következtetlenségét bizonyítja, hogy a döntésből az európai bíróságok eltérő következtetéseket vontak le. Ami a strasbourgi joggyakorlat változását illeti, elmondható, hogy a bírósági határozatokban szereplő indokolás szorosan kapcsolódik a tisztességes eljárás biztosítására irányuló törekvéshez, ami alapvető fontosságú az igazságszolgáltatás minősége szempontjából, védelmet nyújtva az önkénnyel szemben.

⁷³ A 2009. december 21-i Assize Court Reformmal vezette be az esküdtszék indokolási kötelezettségét.

⁷⁴ Annotation de Art. 149 (Vers les annotations) P. 127. https://senlex.senate.be/fr/dia/structure/str_33/article/art_725_fr_2014-01-06/element/el_2174/annotation/anno_905

⁷⁵ THAMAN 2011, 625. p.

⁷⁶ JACKSON, JOHN D.: *The Case for a Hybrid Jury in Europe*. In: Ivković, Sanja Kutnjak et al. (szerk.): *Juries, Lay Judges, and Mixed Courts. A Global Perspective*. Cambridge University Press. Cambridge – New York, 2021. 314. p.

A tagállamok jogszabályi változását mutatja Franciaország példája, ahol az esküdszéki ítéletek ellen már fellebbezni lehet, így az ítélet indokait mindenképpen meg kell jelölni; ez meglátásom szerint jelentős előrelépés, hiszen az esküdszéki rendszer tökéletlenségét – többek között – az adja, hogy nagyon nehéz fellebbezni egy esküdszéki tárgyalás után hozott ítélet ellen, éppen azért, mert a bíróság nem indokolja meg kellőképp a bűnösség megállapítását. Ennek okán általánosan elterjedt az a nézet, miszerint egy hivatásos bírakból álló bírói testület nagyobb valószínűséggel szolgáltat igazságot, mint egy laikusokból álló esküdszék.⁷⁷

VI. Viselkedélméletek az igazságszolgáltatásban

Az igazságszolgáltatás vonatkozásában számos, a normatívától eltérő, azaz leíró jellegű elméletek láttak már napvilágot a bírói magatartásvizsgálatok körében. Ezeknek primer célja nem vitásan a bírói döntések magyarázata. Amikor ugyanis egy hivatásos bíró ítéletet hoz, akkor döntésének természetesen elsősorban az alkalmazandó jogszabályokra és az adott országban érvényes büntetési politikára kell támaszkodnia. Mivel minden eset egyedi, ezért a jogszabályok nem adhatnak pontos iránymutatást az ítéletek meghatározásához. Ezáltal a bírónak a mérlegelnie kell a büntetés szigorúságának meghatározásakor, és ez a mérlegelési jogkör megnyithatja az ajtót a jogon kívüli tényezők közül azoknak, amelyeket a bírák akaratlanul is figyelembe vesznek az ítélelhozatal során.⁷⁸ E tényezők közé tartozik – büntető igazságszolgáltatás esetén – a terhelt személyes tulajdonságaihoz (például viselkedés, megjelenés, etnikai háttér, nem vagy életkor) való viszonya.

Richard A. Posner kilenc magatartás-teóriát vázolt fel: attitűdelmélet, stratégiai, szociológiai, pszichológiai, gazdasági, organizációs, pragmatikai, fenomenológiai, és nem utolsó sorban a jogi elmélet.⁷⁹ A terjedelmi korlátok végett nem kívánok kitérni az összes elméletre, csupán azokra, amelyek a laikusok részvételével összefüggésbe hozhatók, és amelyeket kiemelten fontosnak tartok.

1. Attitűdelmélet

Az attitűdök és a társadalmi megítélés a szociálpszichológia epicentrumában helyezkednek el. Attitűdnek nevezzük az olyan reprezentációt, amely összefoglalja az egyénnek egy tárgyról alkotott értékelését.⁸⁰ Ezek az attitűdök gyakran ötvözik az érzéseket, a cselekvésre való hajlamot, valamint a meggyőződéseket. Azt, ahogyan az emberek az erkölcsről, törvényességről, normalitásról ítélik meg, mindig az a kultúra határozza meg, amelyben élnek, s amelyből a saját tapasztalataik, elvárásai, feltételezéseik és meggyőződéseik erednek. Mindezek talán legnyilvánvalóbb példái a jogszerűség-jogszerűtlenség, erkölcs-erkölcs-

⁷⁷ CROSBY, SCOTT: *Taxquet v. Belgium, R v Ponting, Trials by Jury and a Homage To Neil MacCormick*. New Journal of European Criminal Law 2009/1. 3. p.

⁷⁸ SPORER, SIEGFRIED L. – GOODMAN-DELAHUNTY, JANE: *Breaking the chain of causation: The influence of extra-legal factors on judicial sentencing and victim compensation*. Kézirat. University of Giessen, 2007. 33. p.

⁷⁹ POSNER, RICHARD A.: *How Judges Think*. Harvard University Press. Cambridge – London, 2008. 19-20. pp.

⁸⁰ ECHTERHOFF, GERALD: *Attitudes and Social Judgment*. https://www.uni-muenster.de/imperia/md/content/psyifp/aeechterhoff/wintersemester2011-12/attitudesandsocialjudgment/syllabus_attsocjudgm_wise2010_11_update27oct.pdf 1. p.

telenség,⁸¹ hiszen az alapvető, többé-kevésbé explicit módon meghatározott viselkedési szabályok megszegése (vagy meg nem szegése) e fogalompárok által alkotott rendszerben határozhatók meg. Mindazonáltal az erkölcs és jogszerűség értékelése nem egyszerű feladat, hiszen az ilyen értékeléseknek nyilvánvalóan nagy társadalmi súlya lehet.

A laikusok szemszögét tekintve könnyen gondolhatnánk azt, hogy az attitűd egy stabil, szükség szerint előhívható magatartásforma az eljárás során; az első benyomással kialakul a szimpátia, avagy antipátia, amely később nehezen lesz már megváltoztatható. Azonban álláspontom szerint az emberi viselkedés ennél összetettebb és célszerű a különböző személyiségjegyeket megvizsgálni ahhoz, hogy a laikusok részvételét minél hatékonyabban tudja alkalmazni az igazságszolgáltatási rendszer.

1.1. Az általános büntetőattitűd

Ami a különböző attitűdkutatásokat illeti, úgy gondolom, hogy érdemes megemlíteni a büntető igazságszolgáltatás vonatkozásában az „általános büntető attitűd” jelenségét. A lakosság általános berögződése ugyanis az, hogy az emberek bizonyos mértékű büntető attitűddel rendelkeznek, amelynek mértéke egyénenként változik, az eltérés eredője pedig az egyén és a közösség (amelyben él), bizonyos tulajdonságaival magyarázható.⁸² Azt kimondhatjuk, hogy a kisebbségek, férfiak, és fiatal felnőtt vádlottak szigorúbb megítélés alá esnek, mint például a nők vagy az idősek.⁸³ Emellett az elkövető társadalmi helyzete, illetve munkanélkülisége is olyan tényező, amely korrelál a szigorúbb ítéletekkel. Szükséges hangsúlyozni mindezek kumulatív hatását,⁸⁴ így tehát a tanács laikus tagjai megfelelő tapasztalat hiányában vagy túlzott mértékű „büntető attitűd” megléte esetén gyakran sokkal szigorúbban kezelnek egy fiatal, munkanélküli, etnikai kisebbséghez tartozó férfit,⁸⁵ mint ahogyan azt a bűncselekmény jellege, illetve az elkövető büntetett (büntetlen) előélete alapján megkívánnák. Feltételezhető azonban, hogy a laikusok – még ha intuitív módon is – figyelmet fordítanak a bűncselekmény súlyára, jellegére, illetve a terhelt büntetett előéletére, ugyanakkor nagyobb szerepet játszanak a jogon kívül eső tényezők. Megfigyelhető, hogy a büntetőeljárások nagy figyelemnek örvendenek a különböző közösségi oldalakon, médiában, emiatt hevesebb emóciókat is váltanak ki az emberekből. Szemben például a svéd büntetőjogi modellel, amely hagyományosan resztoratív (azaz helyreállító),⁸⁶ nem pedig megtorló igazságszolgáltatási alaponormákon nyugszik, ami kevésbé teszi nyilvánvalóvá az esetleges erkölcsi érzelmeket.

⁸¹ HALLIDAY, MICHAEL ALEXANDER KIRKWOOD – HASAN, RUQAIYA: *Language, Context and Text: Aspects of Language in a Socio-Semiotic Perspective*. Deakin University Press. Geelong, 1985.

⁸² KÄÄRIÄINEN, JUHA: *Attitudes and public punishment preferences: Finnish results of Scandinavian sense of justice research*. Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention 2018/2. 152-169. pp.

⁸³ KAISER, KIMBERLY – SPOHN, CASSI: *Why do Judges Depart? A Review of Reasons for Judicial Departures in Federal Sentencing*. Criminology, Criminal Justice, Law & Society 2018/2. 47. p.

⁸⁴ BRENNAN, PAULINE K.: *The Joint Effects of Offender Race/Ethnicity and Sexon Sentencing Outcomes*. In: Krohn, Marvin D. – Lizotte, Alan J. – Hall, Gina P. (szerk.): *Handbook on Crime and Deviance*. Springer. New York, 2009, 340. p.

⁸⁵ FRANKLIN, CORTNEY A. – FEARN, NOELLE E.: *Gender, race, and formal court decision-making outcomes: Chivalry/paternalism, conflict theory or gender conflict?*. Journal of Criminal Justice 2008/3. 279-290. pp.

⁸⁶ BERGMAN BLIX, STINA – WETTERGREN, ÅSA: *Professional Emotions in Court (A sociological perspective)*. Routledge. London – New York, 2018. 8-10. pp.

2. A szociológiai elmélet

Vizsgálódásom másik alappilléret a szociológiai tényezők teszik ki. Ugyan ennek zömét a *common-law* rendszerre vonatkozó kutatásokból ismerhetjük meg, azonban a racionalitás, szenvedélymentesség és az objektív igazságszolgáltatás eszményei ugyanazok.

A bírói tanács tagjai között számos esetben találkozhatunk összekülönbözéssel, amelynek eredője lehet ideológiai alapú, (szociális) személyes háttérrel összefüggő, de akár érzelmi töltetű is. Ezek az ellentétek mindig veszélyforrást jelentenek, elsősorban a kollegialitás alapelveire. Nem kizárt az sem, hogy a nézeteltérés a tanács tagjában ellenérzéseket és ellenvéleményt generál, amelyet a döntéshozatal során nehéz lesz ésszerű érvekkel feloldani, jogi szempontból is indifferens, és amely végsősoron a döntés deformálásához vezethet. Úgy gondolom, hogy ennek magyarázata a konfliktuskerülésben rejlik, hiszen – racionálisan – a tanács minden tagjának az a célja, hogy a közös munka, illetve döntéshozatal a legkevesebb kellemetlenséget rejtse magában. Mivel a laikusok kiválasztása során nem érvényesülnek olyan szempontok, amelyek a személyiségjegyek analógiájára törekednének, illetve a hivatásos bíró sem szelektálhat e személyek vonatkozásában, így a kollegialitás fenntartására egy kockázati tényezőként kell tekintenünk.

VII. A laikusok részvételének gyakorlati problematikája

A rendszer nyilvánvalóan hanyatló tendenciája nem csak Magyarországon, hanem egész Európában megfigyelhetjük, és gyakorlatilag csak a büntető igazságszolgáltatási rendszerek képezik a vizsgálódás körét. E tényről jól mutatja az is, hogy a polgári esküdtszékek szinte teljesen eltűntek a kontinens színteréről, még azokból az országokból is, ahol korábban szokásjogi alapokon nyugodott az intézmény. Ilyen például Anglia, ahol egy évszázadnál is régebbre nyúlik e rendszer beágyazottsága.⁸⁷ Úgy gondolom, hogy e változás figyelemre méltó, hiszen a bíróságra kerülő ügyek igen nagy részét polgári jogviták jelentik.

A laikus igazságszolgáltatás hányattatott sorsa hazánkban rányomta a bélyegét az intézmény nivójára. A rendszerváltozást követően az ülnökök – *nomen est omen* – a hivatásos bíró mellett helyet foglaló, már politikai relevanciával sem bíró szeletévé lettek az igazságszolgáltatásnak, míg nem az új Be. gyakorlatilag lesöpörte a civileket és ezzel a néprészvételt a három hatalmi ág egyikéből azáltal, hogy a legtöbb büntetőügyben már nem alkalmazhatóak résztvevőként. Így e formán már a jogállamiság megvalósulásának kérdése vetődhet fel.

Ami az új Be. előtti időszakot illeti, hatálybalépését megelőzően a nyolc évi, vagy ennél súlyosabb szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmények esetén az elsőfokú bíróság egy hivatásos bíróból és két ülnökből (kivételes esetben két hivatásos bíróból és három ülnökből) álló tanácsban járt el, a néprészvételt fókuszba e körre esett. Az új Be. kommentárjában kifejtésre került,⁸⁸ hogy az elmúlt évtizedek tapasztalatai folytán az ülnök-rendszer egyfelől nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, másfelől az intézmény teljes reorganizációjára van szükség tekintettel arra, hogy a modern európai jogrendszerekben is visszaszorulásuk figyelhető meg, és a hatékony igazságszolgáltatást professzionális bírók

⁸⁷ JACKSON 2021, 304. p.

⁸⁸ BLASKÓ 2023.

szolgáltatják. Ma már csak fiatalokúak büntetőügyeiben, katonák súlyos büntetőügyeiben, valamint munkaügyi perekben vesznek részt, a többi esetben pedig egyesbíró jár el. Ez azonban még önmagában nem ad magyarázatot arra, hogy miért nem vesszük számításba a tanács civil tagjait.

A XX. század második felét felölelő szocialista időszak népi ülnökei politikai mivoltukból eredően kifejezetten jelentős szerepre tettek szert, talán ennek okán a társadalom nagy részének a fejében ez az intézmény megszűnt létezni a rendszerváltozással. Holott az igazságszolgáltatás alkotmányos alapokon való reorganizációja ugyan megvolt a kilencvenes években, az ülnökök szerepe mégis ekkor indult meg azon a lejtőn, amely a mostani teljes diszfunkcionalitáshoz vezetett; az igazságszolgáltatást érintő reformok több sebből véreztek a civilek részvételét illetően.

A rendszer renomóját csorbítja az a tény, amelyet a jogásztársadalom is kommunikál a civilek felé; ez pedig a figyelmen kívül hagyható volta. Nem egyedülálló jelenség ez itthon, a hasonlóan működő rendszerekben általában megfigyelhető az a szkepticizmus, amely a laikusok részvételét illeti, holott elméletileg a bíróval azonos jogokkal és kötelezettségekkel bír,⁸⁹ sőt, a tanácsban többségük révén le is szavazhatnák a pulpitus tényleges birtokosát. A kritikus hozzáállás, ha még némi empátiát is kíván meg, nem nevezhető alaptalannak, hiszen a társadalmi reprezentativitás a nyugdíjas, tiszteletdíjra nyugdíj-kiegészítésként tekintő csoportban valósul meg, ez pedig teljesen kontraproduktív. Noha elsőfokon akár tényleges terhet tudna levenni a bíró válláról, ugyanakkor ez a bírótól is megkövetelné az egyenrangúságot a civilek irányába. Az egyenlő jogok és kötelezettségek – elvi szinten – feltételezik a nézőpontütköztetést, amely valamelyest legalább aktív magatartást követel meg a laikusoktól, illetve bizonyos mértékben elvárható volna a bírói „tévedés” vagy elfogultság megvitatása. Ám minden bizonnyal, ha még kommunikáció is alakul ki az ülnökök részéről, törekedniük kell arra, hogy semmilyen értékítéletet ne fogalmazzanak meg, továbbá megfeleljenek az elfogulatlan hozzáállás kritériumának mind a megszólalásaikban, mind pedig gesztusaikban. Rendelkezzenek kellő intelligenciával ahhoz, hogy az igazságszolgáltatáshoz méltó magatartás tanúsítása ne jelentsen problémát. Jóllehet nem elvárható naprakész készütség még attól sem, aki lelkiismeretesen tölti be e társadalmi szerepet, hiszen a rendszer híján van a jól megkonstruált iránymutatásnak. Az azonban igen, hogy a tárgyalás szakszerű és elfogulatlan lefolytatásához hozzájáruljanak akkor is, ha egyébként markáns véleményüknek kívánnának hangot adni.

A laikus részvétellel kapcsolatban számos nemzetközi és magyar empirikus kutatást folytattak már, melyek eredményei⁹⁰ a fenti megállapítások igazolásául szolgálhatnak. Ugyanakkor e tanulmányban szerettem volna magam is hozzájárulni ahhoz, hogy egy

⁸⁹ 2017. évi XC. törvény – a büntetőeljárásról; 680. § (6) bekezdés.

⁹⁰ Lásd például: KALVEN, HARRY – ZEISEL, HANS: *The American Jury*. Little Brown and Company. Boston, 1966.; MACHURA, STEFAN: *Eine Kultur der Kooperation zwischen Schöffen und Berufsrichtern*. Richter ohne Robe 2000. 111–116. pp.; MACHURA, STEFAN: *Fairneß und legitimität*. Nomos. Baden-Baden, 2001. 9. p.; VILMOV, BERNHARD [et al.]: *Die Mitwirkung von Laien in der (Jugend-) Straferichtbarkeit. Rechtsprechung zwischen Professionalität und Bürgernähe*. In: Ostendorf, Heribert (szerk.): *Integration von Strafrechts- und Sozialwissenschaften. Festschrift für Lieselotte Pongrats*. J. Schweitzer. München, 1986. 311–341. pp.; CASPER, GERHARD – ZEISEL, HANS: *Der Laienrichter im Strafprozess. Vier empirische Studien Zur Rechtsvergleichung*. C. F. Müller Juristischen Verlag. Heidelberg – Karlsruhe, 1979. 81. p.; RENNING, CHRISTOPH: *Die Entscheidungsfindung durch Schöffen und Berufsrichter in rechtlicher und psychologischer Sicht. Empirische, rechtsdogmatische und psychologisch-theoretische Untersuchungen zur Laienbeteiligung an der Straferichtbarkeit*. N. G. Elwert. Marburg, 1993. 724. p.; KULCSÁR 1971, 124. p.; BADÓ ATTILA:

kvalitatív vizsgálat keretében kaphassak képet a laikus bírászkodás jelen állapotáról. Adminisztratív (engedélyeztetési) problémák miatt ez a vizsgálat a tervezett terjedelemben nem került lefolytatásra. Mindössze két hivatásos bíróval tudtam interjút készíteni, és az ő neveik nyilvánosságra hozatalára sincsen lehetőségem. E két bíró azonban pozíciójánál fogva jelentős rálátással rendelkezik az ülnöki tevékenységre, és nem csupán saját tapasztalataikat oszthatták meg velem, hanem kollégáik véleményéről is általános képet tudtak adni. Jóllehet a kvalitatív vizsgálatoknál a reprezentativitás követelménye is jóval kevésbé számszerűsíthető, mint egy kvantitatív kutatásnál, az értékes vélemények ellenére természetesen mégis csupán „torzónak” tekinthető ez a vizsgálat. Ennek ellenére szükségesnek tartom az interjúkból leszűrhető megállapítások dolgozatba integrálását, hogy vizsgálatom ne csupán a szakirodalmi forrásokra alapozott legyen.

1. Tapasztalatok egy hadbírótól

Tanulmányom elkészítése során interjút készítettem a megyei jogú város törvényszékének büntető ügyszakos hadbírójával. Saját tapasztalatai alapján arról tudott beszámolni, hogy a katonai specifikum – ellenben a generális véleményekkel – sokat tud segíteni egy ügy elbírálásánál, és a korábban már általam is kifejtett passzivitás a tárgyalás során nem jellemző, legalábbis nem olyan mértékben. Jogi képzettség híján jó kérdést feltenni azonban így is nehéz, ezért a katonai ülnökök körében sem jellemző, hogy élneek e jogosítványokkal. Meglepetésemre szolgált azonban, hogy noha kérdezni nem igazán szoktak, viszont nem példátlan, hogy leszavazták volna a bírót egy döntés meghozatalánál, ám ez jellemzően a büntetékiszabásnál fordul elő, a bűnösség megállapításánál konszenzus szokott uralkodni a tanácsban. Az ő részvételük azt eredményezheti, hogy képesek olyan vitát generálni, amely a hivatásos bírót is elgondolkodtathatja, ha kellő határozottság mellett meggyőződéssel adják elő érveiket.

A egyes tapasztalatok is arra engednek következtetni, hogy az ülnöki rendszer, noha gyakran nem tud konstruktívan működni, mégsem került sor a közvetlen népképviselési demokráciának e hatalmi ágból történő kizárására, meglátásom szerint okkal. Az elmúlt évek – jóformán évtizedek – reformjai nem engedhették meg az intézmény felszámolását, legfőképpen talán azért nem, mert valamilyen formán a legtöbb országban szintén alkalmazzák, illetve van, ahol nemrégiben vezették be, mint a jövő reményteljes igazságszolgáltatását. Egyes szakpolitikai vélemények szerint szükséges lenne felváltani a laikus bírakat például „ügyvédi bírakkal”, azonban ez olyan költségekkel járna, amely a realitás talaján szinte fedezhetetlen.⁹¹

2. Tapasztalatok egy munkaügyi bírótól

Másik interjúalanyom egy dunántúli Törvényszék munkaügyi bírója, aki gyakorlati tapasztalatainak megosztásával segített hozzá vizsgálati tárgyam alaposabb feltárásához.

Hungarian Mixed Court without Representativity: An Empirical Research. Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad 2016/4. 1415–1436. pp.

⁹¹ PROVINE, DORIS MARIE: *Persistent Anomaly – The Lay Judge in the American Legal System.* The Justice System Journal 1981/1. 28–41. pp.

Elmondása alapján a generális narratívának megfelelően két táborra osztható a hivatásos bírók hozzáállása az ülnökökhöz; szükséges és hasznos a laikus bíró, hiszen a perben álló feleknek tekintélyt mutathat, ha a pulpituson nem egy bíró, hanem egy tanács dönt az őket érintő ügyben. Szakmai szempontból – hasonlóképp, mint azt a katonai eljárások vonatkozásában is megtudhattam – fontos eleme lehet a bírósági eljárásnak, ha szakmetspecifikus ülnökök vesznek részt, hiszen a munkaügyi perek változatossága rendkívül széles spektrumon mozog. A hivatásos bírók másik tábora szerint nincsen szükség a laikusokra, hiszen a professzionális igazságszolgáltatás értelmében a jogi szakértelemnek kell döntenie a felek között fennálló jogvitában, továbbá a jog és érzelmek teljes divergenciája indokolt az eljárás során. Jóllehet a rendszer célja az, hogy a tanács tagjai – akár – egymás szakismereti hiátusait kitöltsék, tekintettel a korábban általam is említett rendkívül sokszínű munkaügyi perekre.

Ami a magyar ülnöki rendszer szabályait illeti, a laikusok és a hivatásos bírók azonos jogokkal bírnak, és kötelezettségek is egyformán terhelik őket. *Ad absurdum* előfordulhat, hogy a tanács két laikus tagja leszavazza a bírót a döntés meghozatalakor. Erre a defenzív eljárásjogi lépés a tárgyalás elhalasztása lehet, majd új ülnökök megválasztása, amely azonban jelentős alkotmányossági, jobbiztonsági kérdéseket vet fel, továbbá a perben álló felek bizalmát is megingatja, ha a per során a tanács összetétele változik. Fontos megjegyezni, hogy ez nem szolgálhat taktikai lépésként a büntetőeljárás során, hiszen a tárgyalás folytonosságának elve értelmében a tárgyalást meg kell ismételni, ha a tanács összetételében változás történt.⁹²

Az általam korábban nem cizellált probléma az iratismertetés vonatkozásában jelenik meg. Napjaink technikai fejlettsége már lehetővé teszi, hogy az eljárásban résztvevő felek az esetek zömében hamar tudomást szerezzenek a különböző iratokról, beadványaikat is elektronikus úton terjesszék elő, és így a tárgyalás során már nincs szükség külön ismertetésre, az csupán formális jelleget ölt. Ez azt eredményezi, hogy az egyébként sokszor változó tanács tagjai csak úgy szereznek tudomást az ügy tárgyról, amiképpen azt a tanács elnöke a tárgyalás előtt összefoglalja. Emiatt az is nehézséget okoz, és magának a pernek is sokat árthat, ha az ülnökök aktívak, ám de tájékozatlanok, és esetleg olyan kérdést tesznek fel, ami az ügyben korábban elhangzott, hiszen a peres felekben kétséget kelt, ha úgy látják, hogy olyan emberek döntenek az ügyekben, akik nincsenek tisztában a már elmondottakkal. Természetesen az sem kizárt, hogy egy ülnök már annyira jártas az eljárásokban, hogy érti a tárgyalások menetét és könnyen tud akklimatizálódni a peres helyzetekhez, ezzel szolgálva az ügy gördülékeny elbírálását.

VIII. Záró gondolatok – Ismereteink tükrében merre haladjon az igazságszolgáltatás?

Ahogy azt a tanulmányban jeleztem, a laikus igazságszolgáltatási rendszer minden reformjával együtt egy erősen problematikus, és különösen a posztoszocialista országokban egyre inkább „elhanyagolt” jogintézmény, amely a legtöbb esetben annak jogszabályi környezete, működési módja miatt valóban alkalmatlan a tényleges, gyakran alkotmányokban meghatározott szerepének betöltésére. Márpedig a néprészvétel melletti számos

⁹² Be. 518. § (3) bekezdés.

olyan évről írtam, amelyek megvalósulása hatékonyan segíthetné az igazságszolgáltatás céljait (Elég csupán arra a triviális, magyar helyzetet jól tükröző tényre utalni, hogy számos, a társasbíráskodás elvének megvalósulásáért kiáltó súlyos büntetőügyben egyedül kénytelen ítélni egy tapasztalatlan hivatásos bíró).⁹³ A professzionális, hatékony igazságszolgáltatás sokszor összeférhetetlennek tűnik a társadalmi reprezentativitásra törekvő, gyakran nehézkesen működő laikus bírósági formákkal. A néprészvétel elvét érvényesíteni szándékozó jogrendszerekben azonban nem spórolható meg a precíz, minden részletre kiterjedő aprólékos szabályozás, hogy a laikus bíráskodás vélt vagy valós előnyeinek az esélye megteremtődhessen.

A társadalmi igazságérzet becsatornázása az igazságszolgáltatásba alapvetően nem támaszt a laikusokkal szemben semmilyen szakmai elvárást, csupán azt, hogy azokban az ügyekben, amelyekben szerepet vállalhatnak, a legjobb tudásuk szerint és felelősségteljesen vegyenek részt.

Ugyanakkor azt gondolom, hogy az a számos országban működő, az ülnökök, esküdtek speciális tudására építő megvalósulási formája a laikus bíráskodásnak, mely egyre komolyabb szerephez jut a 21. században, észszerű megújulását jelenthetné a magyar ülnökrendszernek is. Az új Be. ebbe az irányba tett lépései számomra is üdvözlendő megoldások lennének, ha az új ülnöki rendszer egyúttal nem csökkentette volna radikálisan a néprészvétel jelentőségét Magyarországon. Úgy gondolom, hogy a katonák, pedagógusok, pszichológusok mellett számos más professzió (orvosok, közgazdászok, szociológusok, mérnökök stb.) bevonására adhatna az ülnök rendszer lehetőséget,⁹⁴ tekintve, hogy a komplexitás megőrzése érdekében egy ügy eldöntésénél nemcsak a jogi képzettség teljes birtokában lévő bírókra lehet támaszkodni, hanem a tényállás megértéséhez és az esetleges szankciók megállapításához azokra is, akik alapos jogi ismeretek nélkül, ám más releváns háttértudással rendelkeznek. Másrésztől az általam is ideálisnak tekintett szakülnöki rendszer kompromisszumos megoldást jelenthet, hiszen más hivatások reprezentánsai „igazságérzetük” mellett ügyszpecifikus szakismerettel segíthetnék a perek eldöntését, továbbá a sok szempontból problematikus szakértői bizonyítást segíthetné átláthatóbbá, akár gazdaságosabbá és még professzionálisabbá tenni.

Kutatásaim megerősítettek abban, hogy számos jogrendszerben fordítanak nagy figyelmet az ülnökök formális képzésére. Érdemes lenne az e téren feltárható nemzetközi tapasztalatok alapján a magyar ülnökök számára is egyfajta szervezett képzést bevezetni munkájuk megkezdése előtt. Már önmagában az, ha szerepükkel, feladataik súlyával tisztában vannak a laikusok, nagymértékben segítheti hatékony munkavégzésüket.

A dolgozatban bemutatott elméleti kétségek, jogszociológiai vizsgálatok által feltárt defektusok ellenére is úgy gondolom, hogy a néprészvétel követelményét a 21. században sem kell elvetni, csupán az elv érvényesülési módját kell a megváltozott társadalmi elvárásokhoz és körülményekhez igazítani.

⁹³ FÉNYES MARCELL: *Igazságszolgáltatás néprészvétel nélkül – hová tűntek a civilek a bírói pulpitusról?*. Arsboni oldala. 2021. https://arsboni.hu/igazsagszolgalattas-nepreszvetel-nelkul-hova-tuntek-a-civilek-a-biroi-pulpitusrol/#_ftn1 (letöltve: 2021.05.10.).

⁹⁴ BADÓ 2017, 112. p.

CINTIA BUDEA

Examining Lay Adjudication from Legal
and Socio-Legal Perspectives

(Summary)

My research focuses on the legal theoretical and socio-legal examination of fundamental issues related to lay adjudication, with special emphasis on the Hungarian lay judge system. At the core of this research is the exploration of reasons behind the limited application of lay elements and the identification of dilemmas associated with the legal institution, aiming to propose a potential direction for its further development, while also meeting the demand for professionalization. To accomplish this, I consider it essential to analyze societal factors that could influence the success (or lack thereof) of the lay adjudication system.

The timeliness of the topic is evident in the persistent critique concerning the administration of justice, often summarily stating that the courts provide „mere” legal services instead of dispensing justice. This suggests a waning societal trust in the justice system, and the restoration of which could potentially be achieved through a well-chosen lay adjudication mechanism aligned with the (societal) expectations of the 21st century, even if Western legal systems, due to the reluctance of professionalized legal practitioners, increasingly provide less room for such systems.

The efficient administration of justice carried out exclusively by professional judges frequently appears incompatible with lay court models that aspire to representativeness. However, through an analysis of various Hungarian and foreign literature syntheses and public legal consciousness measurements, I have concluded that lay adjudication in our country requires a reform that can moderate doubts about the institution’s legitimacy by strengthening the professional aspects of lay participation. Consequently, I have determined that the requirement of public participation need not be dismissed in our current era; rather, the implementation of this principle should be adjusted to changing societal expectations and circumstances.